

En brokigt blandad bikett

Till Lennart Lundborg 90 år

En brokigt blandad bukett

Utskrift ges ut av Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland
Detta är nr 18 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Tollsgatan 7, 302 32 Halmstad
Telefon: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se
Hemsida: www.kulturmiljohalland.se

Form och Layout: Anders Andersson
©2021 Kulturmiljö Halland och författarna
Tryck: Bulls Graphics, Halmstad 2021

ISBN 91-85720-67-4

UTSKRIFT 18

En brokigt blandad bukett

Till Lennart Lundborg 90 år

Red. Per Wranning

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM

Tabula Gratulatoria

ANNELI ADAMSSON, VARBERG | BJÖRN AHNLUND, SLÖINGE | ANDERS ANDERSSON,
KÄLLSJÖ | CHRISTINA ANDERSSON-WIKING, VARBERG | OLOV ANDREASSON, STENINGE
ÅSA AXBERG, TRÄSLÖVSLÄGE | HANS BERGFEST, FALKENBERG
EVA BERNTSSON MELIN, VARBERG | LENA BJUGGNER, LAHOLM | MONICA BÜLOW BJÖRK,
TYLÖSAND | MARIA BONDE, GLOMMEN | DANIEL BORGMAN, HALMSTAD
LENNART CARLIE, HÄSSLEHOLM | JONAS CARLSSON, HALMSTAD | PÅR CONNELID,
VARBERG | JOHAN DAHNBERG, FALKENBERG | LISBETH ELIASSON, FLENINGE
PETRA ERIKSSON, FALKENBERG | MARIANNE FOGHAMMAR, LIDINGÖ | MATS FOLKESSON,
HEBERG | TINA FORS, UPPSALA | JOAKIM GOLDHAHN, ADELAIDE | ANN-SOFIE GRÄSLUND,
UPPSALA | BO GRÄSLUND, UPPSALA | CHRISTER GUSTAFSSON, HÖGANÄS
STEFAN GUSTAFSSON, HALMSTAD | PATRIK HALLBERG, GULLBRANDSTORP
CURRY HEIMANN, GÖTEBORG | HANS HELANDER, HALMSTAD | KERSTIN HULTIN,
HALMSTAD | ANDERS HÅKANSSON, GLOMMEN | LEIF HÄGGSTRÖM, FOTSKÄL
MAGNUS JENSNER, LIMHAMN | ANDREAS JOHANSSON, OKOME | OLA KADEFORS,
HALMSTAD | STEFAN KEJLBERG, HALMSTAD | BRITT-MARIE LENNARTSSON, VARBERG
EVELINA LINDBLOM, HALMSTAD | INGA LINDÉN, GETINGE | LARS LUNDQVIST, VISBY
SVEN LUNDSTRÖM, TRELLEBORG | MARIANNE LÖNN, JÖRLANDA
BETTY-ANN MUNKENBERG, LINDOME | MATS NILSSON, STENINGE | JENNY NORD,
HÖGANÄS | LENNART NORDQVIST, LAXVIK | LINN NORDVALL, GÖTEBORG | CARL PERSSON,
HALMSTAD | BJÖRN PETERSEN, HALMSTAD | JOHANNA PETERSSON, HALMSTAD
WIVI-ANN REIT, GÖTEBORG | CAMILLA ROSBERG, FALKENBERG | CHRISTINA ROSÉN,
MORJHULT | ERIK ROSENGREN, LAHOLM | LOTTA SANDBERG, HALMSTAD
CHARLOTTE SKEPPSTEDT, ÄNGELHOLM | LENA SOMMESTAD, UPPSALA | JÖRGEN STREIFFERT,
KUNGSBACKA | BO STRÖMBERG, HALMSTAD | JAN SVENSSON, FALKENBERG | FIA TEGNHED,
STENINGE | STINA TEGNHED, STENINGE | CLAS TOLLIN, STOCKHOLM
CHRISTINA TORELD, FJÄLLBACKA | GUSTAF TROTZIG, STOCKHOLM | BENGT WESTERGAARD,
MÖLNDAL | PABLO WIKING-FARIA, VARBERG | PER WRANNING, FALKENBERG
ANNA VUJIN, HALMSTAD | GISELA ÄNGEBY, FJÄRÅS

Innehåll

Tabula Gratulatoria 4

PER WRANNING:

Förord 7

LARS LUNDQVIST:

Lennart Harald Valdemar Lundborg från Linköping 9

PÅR CONNELID:

Längs Tjolöholms stigar 13

LEIF HÄGGSTRÖM:

Säljägare i Gröninge 34

BO GRÄSLUND:

Gullnar tǫflur i Vǫluspá och folkvandringstidens guldbrakteater 45

CLAS TOLLIN:

Lantmätaren Johan Söderling och den geometriska jordeboken M2 50

ERIK ROSENGREN OCH LENA BJUGGNER:

Det gyllene spännet från Munkagård i Ysby socken – insulärt, profant och skandinaviskt 66

MATS FOLKESSON:

Bemannade fyrplatser i Hallands län 70

GISELA ÄNGEBY:

I synliga skepp begravdes bronsålderns rituella specialister 90

BO STRÖMBERG:

Arkeologi – ”en framåtsyftande forskningsprocess för kunskapsuppbyggnad” 105

MONICA BJÖRCK BÜLOW:

Bildminnen 116

SVEN LUNDSTRÖM:

Från Hanhals till Hasslöv på bildningsresa 118

JOAKIM GOLDHAHN:

Bohuslänska vingslag – en essä om Carl Georg Brunius, hållristaren
från Tanum 122

CHRISTER GUSTAFSSON:

Hallandsmodellen 138

PER WRANNING:

Kung Ise och T. J. Arne – ett snart hundraårigt frågetecken rätas ut 152

CARL PERSSON:

Gettersö i Bolmen – en gropkeramisk boplats i Lagans vattensystem 166

ÅSA AXBERG:

Oscar Ohlson – en Hallandsmålare 179

JOHAN DAHNBERG:

Lenart Lundborg – den vandrande folkbildaren 182

STINA TEGNHED OCH ÅDEL VESTBÖ-FRANZÉN:

I gravhögarnas landskap 184

Författarpresentation 218

MATS FOLKESSON

Bemannade fyrplatser i Hallands län

Lennart Lundborg och jag har följt varandra genom yrkeslivet, dvs jag honom. 1976, då Lennart ännu var landsantikvarie vid dåvarande Hallands museum, rekryterade han mig till en länsövergripande byggnadsinventering, ett så kallat beredskapsjobb, finansierat av Länsarbetsnämnden. Projektet var ett resultat av Det Europeiska Byggnadsvårdsåret 1975 och en tilltagande arbetslöshet bland de många akademiker, födda efter andra världskriget, som utexaminerades från universiteten. Som länsantikvarie, sedan 1976/77, kom Lennart sedermera att rekrytera mig till en nyinrättad tjänst som biträdande länsantikvarie vid länsstyrelsen 1992. Vid Lennarts pensionering efterträdde jag honom som länsantikvarie 1996. Många "resor" hann vi göra tillsammans under, men även efter, denna tid. Och många minnen delar vi därmed. Dock satt jag inte på golvet i lotusställning när vi första gången träffades kring årsskiftet 1975/76 på Lennarts cheftjänsterum på Hallands museum i Halmstad, som han brukar berätta...

Bakgrund ¹⁾

År 1978 beslöt Sjöfartsverket att avbemannar Nidingens fyrplats, den sista av länets totalt sex bemannade fyrplatser, från norr: Fjordskär, Malön, Nidingen, Skrivareklippan, Morups Tånge och Tylön, samtliga succesivt avbemannade under 1900-talet. Beslutet om Nidingens avbemannning möttes av en sällan skådad "folkstorm"! Även Hallands museum, landsantikvarien engagerade sig kraftigt mot avbemanningsplanerna och som en konsekvens av dessa beslöt man att dokumentera länets sex tidigare bemannade fyrplatser, liksom tidigare gjorts i Bohuslän. Inventeringen genomfördes av Lars Nelde och undertecknad, under ledning av Hallands museum, landsantikvarien genom författaren, då nyanställd antikvarie, sedan Lennart Lundborg övergått till länsstyrelsen.

Skälet till avbemanningen var naturligtvis ny teknik, dvs automatisering av fyrarna, från Sjöfartsverket i Norrköping. Men det var många som opponerade och hävdade att "en dator aldrig kan ersätta ett vakande mänskligt öga", mycket syftande på fyrbetjäningens roll som del av sjöräddningen.

För att underlätta genomseglingen av Öresund uppfördes på uppdrag av lübeckarna, Hansan, en fyrbåk i Falsterbo under tidigt 1200-tal. Efter ett flertal fartygshaverier i de

Vid fyrplatsinventeringen 1978 fick Hallands museum hjälp av Kustbevakningen med transport till utsjöfyrarna. Inventeraren Lars Nelde, i förgrunden, och bibliotekarien Sten Jacobsson, Halmstad. Lars dokumenterade samtliga fyrplatser utom Nidingen, vilken utfördes av artikelförfattaren. Foto: förf.

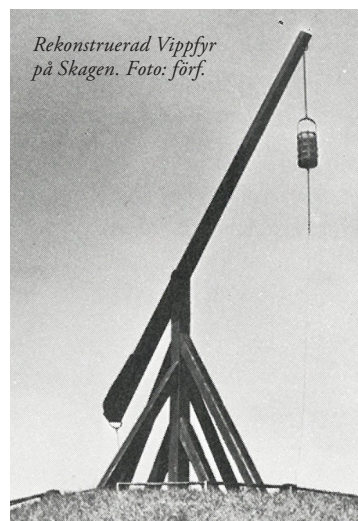
danska farvattnen i Kattegatt och Skagerack begärde holländska och lübeckska intressenter att nya fyror skulle uppföras. 1560–61 byggdes fyror på Skagen, Anholt och Kullen. För att ytterligare trygga genomseglingen av Kattegatt hade två vippfyror uppförts på Nidingen år 1624, under Christian IV:s regeringstid. Så kallade vippfyror (öppna eldar i en korg överst på en vipparm) var då den fyrtyp som användes och för att skilja Nidingen från fyrarna på Anholt och Skagen blev det två vippfyror på Nidingen.

Efterhand utvecklades fyrtekniken, inte minst efter uppfinningar av svenskar som Jonas Norberg (rundgående spegelapparaten 1781), Anders Polheimer (glaslanternin), C G von Otter (persiener 1875), G V Lyth (intermittensanordning) samt Gustaf Dalén (AGA- och Dalénljusen).

Fjordskär 1882–1906

På ett minst sagt litet skär (70x20 meter!) i Kungsbackafjordens södra del, öster om Hållsundsudde på Onsalahalvön, anlades Fjordskär, bemannad och bebodd mellan 1882 och 1906. Bemanningen på denna otroligt lilla och utsatta plats utgjordes av en fyrmästare och en fyrvaktare med sina familjer! 1882 uppfördes det kombinerade fyr- och bostadshuset, vilket inrymde två lägenheter om vardera ett rum och kök. Som skydd mot havet byggdes en hög vågbrytare vid husets gavel och tvärs över ön! Då det inte fanns någon naturlig hamn fick båtarna hissas upp i järnställningar, sk dävertar.

Axel Lindberg, fyrvaktare 1902–06, berättar i Svensk Lots- och fyrtidning 1935: ”Den fjärde december 1902 gjorde signaturen sin första vakt på en numera agafierad fyr. Klippan varpå den var byggd var icke större än att avsevärda mängder betong behövt påföras för att få rum till det hus, som nu skulle rymma två familjer. Ursprungligen var det avsett för endast en familj men då den förste fyrmästaren varit där under en storm nekade han att vara ensam där vidare. Fyren eller rättare fyrarna voro placerade på husets vind, en på var gavel. Huset var uppfört på den branta klippan, så att en pro-

Rekonstruerad Vippfyr på Skagen. Foto: förf.

Fjordskärs fyrplats i Kungsbackafjorden. Till vänster båtarna upphissade i en dävert. Foto av målning från 1890-talet av tjänsteman på fyrplatsen. Foto i privat ägo. Ur inventeringsrapporten.

menad runt densamma icke var möjlig. Den egentliga promenadplatsen utgjordes av tre plankor lagda i bredd på järnstöttor på ena långväggen. Motsatta gaveln skyddades av en betongmur av imponerande mått. Då jag första gången kom till platsen var min första tanke att säkerhetsanordningarna kunnat vara enklare och ändå fullt tillfredsställande, men för den villfarelsen skulle jag snart bli korrigerad”. Därmed syftade fyrvaktare Lindberg på den mycket kraftiga storm som drabbade Fjordskär och västkusten 1902 (varvid tex kallbadhuset invid fästningen i Varberg raserades).

1906 upphörde bemanningen på Fjordskär i samband med att en ny AGA-fyr installerades och fyr- och bostadshuset revs. Vid inventeringen 1978 fanns betongfundamentet/vågbrytaren och rester av dävertar kvar.

Malön 1890–1911

Malön ligger utanför sydspetsen av Onsalahalvön och är liksom Nidingen – och Fjärås Bräcka – en ändmorän som ligger vinkelrätt mot isens rörelse-/avsmältningsriktning. Anläggandet av en bemannad fyr på Malön kan sättas i samband med den kraftiga utbyggnaden av det svenska fyrväsendet på 1800-talet. Bemanningstiden blev endast 21 år. Ön ägdes samfällt av flera gårdar i Onsala socken, såldes på 1890-talet till stallmäs-

Malöns fyrplats. En AGA-fyr har uppförts på grunden till fyrpersonalens rivna bostadshus. Ur inventeringsrapporten. Foto: Lars Nelde.

tare James Dickson på Tjolöholm (för harjakt!) men återköptes på 1960-talet av Onsala sockens skifteslag.

Av fyr- och boningshus finns endast rester kvar. Enligt Onsala fyrförening (uppgift från Lars Strandberg, Onsala), som nu underhåller fyren på Malö, ersattes AGA-fyren från 1911 med en ny AGA-fyr 1935. Också den, nio meter hög till skillnad från den gamla som endast var fyra meter, uppfördes på grunden till det gamla boningshuset. Fyren släcktes 1991 men efter nästan tio år tändes den återigen genom Onsala fyrförening, som installerade solceller och batterier.

Nidingen 1624–1978

”Nidingen, en liten klippa som uppskjuter i den vida hafsrymden, har fyrbåk, bonings- och kolhus. Här finnas tillräcklig vattentillgång och några små gräsplaner. Denna ö liknar från kusten ett skepp under segel”.²⁾

Nidingen är belägen i Kattegatt drygt fem sjömil sydväst om Onsalahalvön. I siktigt väder kan den synas från tex Åsa, på fastlandet i öster. Ön är ungefär en kilometer lång och som bredast 300 meter. Den är flack och den högsta platån, där fyrary och bebyggelsen ligger, är endast fyra meter över havsytan. Och ändå finns här brunn med färsk-

Projektet Hallandsmodellen som ett samarbete mellan Länsarbetsnämnden, Länsstyrelsen och Hallands läns museer, landsantikvarien renoverade närmare ett hundra kulturhistoriskt värdefulla byggnader under drygt tio år. Projektet startades med anledning av den svåra byggkrisen tidigt 1990-tal och engagerade arbetslösa byggnadsarbetare. Biträdande länsarbetsnämndsdirektör Lénart Nimmå och byrådirektör Roger Holm 1993. Foto förf.

vatten! Flera farliga rev som hänger samman med ändmoränen, omger ön. De ”rör sig” dessutom efter vindar och strömmar, kanske är det bakgrunden till namnet? 600–700 fartyg beräknas ha strandat här genom åren, senast ett större fartyg gick på grund var år 1969. Namnet är tydligen först belagt på 1500-talet och kan även ha att göra med ”nyding”, dvs en stockeld där man tänt nying.

Nidingen blev Sveriges första fyrplats när den efter freden i Brömsebro 1645 kom under svensk administration. Den hade anlagts av danskarna redan 1624, under Christian IV:s regeringstid. (Falsterbo, anlagd 1202–20 och Kullen, 1560, är äldre men kom inte under svensk administration förrän i samband med freden i Roskilde 1658).

Under en hundraårsperiod efter det att Nidingen kommit i svensk ägo är uppgifterna om fyrplatsen knapphändiga. Man vet dock att de vedkolseldade vippfyrarna ersattes med stenkolseldade, fasta fyrpannor. I omkring 150 år var Nidingen den enda fyrplatsen utefter Sveriges västkust mellan Kullen och Kristianiafjorden.

En delegation på väg till Nidingen ca 1993 för att studera fuktskadorna på de gamla fyrtornen. Bakre ledet från vänster länsantikvarie Lenmart Lundborg, putskonsulten Yngve Påblsson, Ulf Gyllenhammar, riksantikvarieämbetet samt Mats Folkesson, bitr. länsantikvarie. Främre ledet från vänster kommunantikvarie Wivi-ann Reit och Alf Pettersson, riksantikvarieämbetet. Foto vid bryggan på Vässingsö, fotograf okänd.

1766 uppsattes en mistsignalklocka, sedan det framkommit många klagomål på brister i fyrarna. De öppna fyrgrytorna ansågs för låga och skymdes av sina egna slagghögar! Mistsignalklockan flyttades vid 1800-talets slut till Böttö fyrplats utanför Göteborg och är sedan 1946 uppställd vid entrén till Sjöfartsmuseet i Göteborg.

På Nidingen finns idag totalt femton byggnader; tre fyrtorn, tre bostadshus och nio ekonomibyggnader, uppförda mellan 1834 och 1972. Äldst är det större boningshuset, och de två äldre, sexkantiga fyrtornen, uppförda 1834. Redan 1846 skedde om- och tillbyggnader av tornen som då byggdes på till dubbel höjd, 18 meter, och försågs med lanterniner. Enligt uppgift hämtades stenen från de då nedrasade fästningsmurarna i Varberg! 1946 genomfördes en omfattande modernisering av fyrplatsen, påkallad av ökade krav på sjösäkerhet. Under åren 1917–1945 hade inte mindre än 34 fartygsolyckor inträffat och ett nytt fyrtorn uppfördes, 24 meter högt, som ersättning för de gamla och som fortfarande är i tjänst. Samtidigt uppfördes en så kallad kasunfyr på revet Lilleland och en radiofyr. 1973 automatiserades fyr och mistsignal och vid årsskiftet 1978/79 avbemannades fyrplatsen.

Fyrbetjäningen hade tidigare skett från fastlandet med fyrkarlar som passade eldningen under tvåveckorsperioder. Sedan de nya fyrarna uppförts 1834 blev det nödvändigt att betjäningen bodde permanent på ön. För dem – och deras medföljande familjer –

Länsantikvarie Lennart Lundborg tas hjärtligt emot på fyrplatsen ca 1993 av reservatets nye, "civile fyrvaktare", Berndt Jonasson. Till vänster Wivi-ann Reit och Jerker Rosén, som deltog vid renoveringen av fyrarna. Foto: förf.

Den samlade fyrplatsbebyggelsen och delar av den sista fyrbetjäningen 1978. Fyrmästare Lennart Hermansson, Onsala och fyrvaktare Torin Antonsson, Ramsö. Saknas gör bitr. fyrmästare Ernst Wessing, Onsala. Foto: förf.

uppfördes ett boningshus med tre lägenheter samt ett vindsrum för extra personal. 1855 uppfördes ett andra boningshus, senast bebott av bitr fyrmästaren, och 1930 kompletterades boningshusen med ett mindre, tredje, vilket blev fyrmästarens. Bland andra byggnader kan nämnas mistsignalhus och kruthus.

Utöver de direkta arbetsuppgifterna har man i långliga tider ägnat sig åt bisysslor, för att dryga ut kosthållet. I äldre tider var detta behov stort. Lönen var mager, familjerna stora och det var knappt med färskmat och reservproviant. Jakt och fiske upptog därför en väsentlig del av den lediga tiden. Man jagade säl och sjöfågel, fiskade allt man kunde få. Fisken som inte åts färsk saltades och torkades. Skinn och späck från säljakten såldes och gav kontanter.

Sältranen gick till bönderna på Onsala där den blev en ingrediens i den hemkokade rödfärgen! Även småfåglar, som flög emot lanterninerna, blev ett tillskott i kosten som delades mellan hushållen. Till varje bostadshus hörde ett trädgårdsland och här odlades

potatis, grönsaker och frukt. Myllan utgjordes av en blandning av slagg, från de gamla fyrpannorna, och tång! Innan konservermaten kom var man mycket beroende av torkad fisk och saltad mat. Den svåraste tiden var när kommunikationen med fastlandet uteblev, ”då isen vare sig brast eller bar”!

För de många familjernas barn ordnades skolundervisning på ön från och med 1800-talets andra hälft, föranlett av Folkskolestadgan 1842. Undervisningen var ambulerande, dvs en lärarinna som flyttade mellan olika fyrplatser kom ut till fyrplatsen under sommarmånaderna. Detta pågick till omkring 1920, därefter inackorderades skolbarnen på fastlandet under skoltid. 1916 fanns på fyrplatsen hela 23 barn!

I samband med automatiseringen 1973 skars personalstyrkan ned från fyra till två tjänstgörande per skift och den sista fyrpersonalen utgjordes av tre man; fyrmästare, biträdande fyrmästare och fyrvaktare som arbetade i skift om fyra veckor. Utöver Nidingens fyrtorn hade man sju andra, mindre fyror och tre sjöprickar att övervaka. Från och med den 1 januari 1979 fjärrmanövreras Nidingens fyr från Sjöfartsverket i Norrköping.

Avbemanningen

Inför avbemanningen genomförde jag en dokumentation av fyrplatsen vilken inkluderade en bandinspelad intervju med den siste fyrmästaren, Lennart Hermansson från Onsala, då strax över 50 år.³⁾

Beskedet om en förestående avbemanning av Nidingen möttes som skrivet av en stark opinion. Från naturvårdshåll ansågs det värdefullt att värna faunan, t. ex. är ön den enda häckningsplatsen i Sverige för tretåig mås (*Rissa tridactyla*), (Göteborgs ornitologiska förening, Naturskyddsföreningen mfl), från kulturmiljöhall (hembygdsföreningen och läns museet) hävdades att fyrplatsmiljön var av högt kulturhistoriskt värde och att det bästa för ett bevarande var fortsatt bemanning. Från fritidsseglarnas sida uttrycktes farhågor att minskad säkerhet skulle bli resultatet av en avbemanning (Göteborgs-Hallands Seglarförbund, Segelsällskapet Kaparen m fl). En dator kan aldrig ersätta ett vakande mänskligt öga, menade man. Då landsantikvarien i samband med läns museets pågående fyrplatsinventering stödde kravet på en fortsatt bemanning intensifierades opinionsyttringarna, bl.a. fick regeringen under hösten 1978 motta skrivelser från Kungsbacka kommun, lokala politiska organisationer, ideella föreningar och enskilda. För att samla opinionen bildades i norra Halland en stödkommitté för ett bemannat Nidingen, ”Organisationskommittén för Nidingen, med målsättningen att hålla fyrplatsen levande och bevara dess unika kultur- och naturmiljö samt låta sjöfarten dra största nytta av fyrplatsens goda läge”. Landsantikvarien tog mycket aktiv del i detta arbete genom undertecknad, då nybliven antikvarie vid Hallands läns museer, Kulturminnesvårdsenheten.

Organisationskommitténs uppvaktning och en av SMHI initierad utredning med representanter också för Naturvårdsverket och Sjöfartsverket, med slutsatsen att Nidingen också framgent borde vara en av de utsjöfyrplatser som fortsatt skulle vara be-

mannade, föranledde ingen förändring av Sjöfartsverkets och regeringens beslut att avbemanna Nidingen. Efter en skrivelse från Göteborgs Ornitologiska förening utreder sedan länsstyrelsen under 1979 frågan om naturreservatsförordnande, vilket beslutas 1980. Reservatet skall förvaltas av Domänverket, som på den tiden var det verk som förvaltade statlig mark och bebyggelse.

Dessförinnan har länsstyrelsen, som samlande kraft för länet, hos regeringen tagit upp frågan om återbemanning. Därefter begär Naturvårdsverket att Nidingen skall överföras från Sjöfartsverket till Naturvårdsverket med avsikt att platsen ska återbemannas, på grund av ”det störningskänsliga fågellivet, den stora risken för vandalisering och av sjösäkerhetsskäl”. SMHI är angeläget om att återuppta väderobservationerna som startade där redan 1891 och ”Naturvårdsverket är berett vara huvudman för personalen”. Medel för två heltidstjänster ansågs behövas och Naturvårdsverket och SMHI var beredda att tillsammans svara för 1,8 tjänster. Länsstyrelsen, genom länsrådet Maj-Britt Sandlund och byrådirektör Erik Österberg, lyckades samla länet för en gemensam insats (kommun, region m.fl.) och finansieringen var klar. Därefter anställdes två par som tillsammans delade på två heltidstjänster. Efter en tid valde ett av paren att sluta och i drygt trettio år skötte sedan paret Kerrtu och Bernt Jonasson skötseln och övervakningen av fyrplatsen, med omgivande vatten, och öns särskilda värden.

1624 anlades Nidingens fyrplats, årsskiftet 1978/79 avbemannades den, för att återbemannas 1980; därmed blev avbrottet i fyrplatsens bemanningshistoria kort, bara två år. 1981 blev det 356:e året då människan åter gjorde tjänst på Nidingen, position 57 grader 18`N, 11 grader 54` O i Kattegatt. Dock finns det numera, sedan ungefär tio år, under Statens Fastighetsverks förvaltning, ingen fast bemanning på ön längre. Oklart varför.

Skyddad och vårdad fyrplats

1935 registrerades de båda, äldre fyrtornen som byggnadsminnesmärken enligt Kungl Maj:ts kungörelse från 1920 som stadgade att alla byggnader som tillhörde staten ”omsorgsfullt (skall) vårdas och underhållas” med restriktiva regler rörande restaurering, rivning etc. Detta skydd motsvaras idag av skyddet för statliga byggnadsminnen enligt Kulturmiljölagen. För de statliga byggnadsminnena är Riksantikvarieämbetet ansvarig myndighet, inte länsstyrelsen som för privat och kommunalt ägda byggnadsminnen (idag drygt 50 stycken i Halland). 1970–1972 genomfördes en genomgripande renovering av fyrtornen, vilken kom att bli förödande för fyrtornen, då det gamla fogbruket av kalk ersattes med sprutbetong som gjorde att byggnaderna inte ”andades” som de skulle och ledde till svåra fuktskador. 1992–1993 genomfördes återigen en omfattande renovering, 1993 genom projektet Hallandsmodellen. Och nu på ett antikvariskt riktigt sätt. Sprutbetongen fick bilas bort och ersättas av hydrauliskt kalkbruk... ”Hallandsmodellen” var ett arbetsmarknads- och byggnadsvårdsprojekt i samarbete mellan länsarbetsnämnden, länsstyrelsen och läns museet m.fl. som startades i den djupa byggkrisen under första halvan av 1990-talet. Renoveringen innebar en enorm kraftinsats, bland

annat fick det mesta av byggmaterialet transporteras ut till ön med helikopter! Renoveringen sysselsatte tolv arbetslösa byggnadsarbetare i totalt 50 månader. Den antikvariska kontrollen sköttes av kommunens egen byggnadsantikvarie, Wivi-ann Reit.⁴⁾

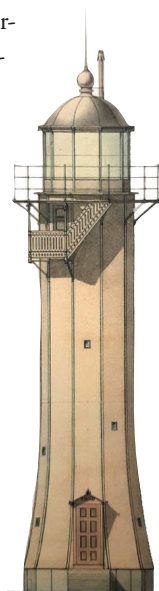
1995 tillsattes genom riksdagens beslut ett nytt statligt verk med uppgift att förvalta statens kulturhistoriskt värdefulla marker och byggnader, Statens Fastighetsverk (SFV), som därefter haft ansvaret att förvalta och vårda Nidingens fyrplats. Byggnadsvärden sköts i samarbete med Riksantikvarieämbetet som ansvarig antikvarisk myndighet och kommunantikvarien i Kungsbacka.

Skrivareklippan 1871–1934

Skrivareklippan ligger i inloppet till Varbergs hamn, väster om Varbergs fästning och söder om Getterön. Ön är inte särskilt stor, långsmal och med fyr och gårdsbebyggelse samlad i en sänka i söder. Namnet sägs härröra från att en ”skrifvare” på fästningen intill hade sitt tillhåll på ön; Peder Skrivare, verksam i Varberg på 1500-talet och som fick ön som förläning.

När Skrivareklippans fyr tändes 1871 förbättrades fyrbevakningen i norra Halland högst betydligt. Fyrplatsen var bemannad mellan 1871 och 1934, då fyrtornet revs och skrotades. Ön var sedan utan fyrlys till 1958 då en mindre AGA-lykta placerades på taket till det fd vågmästarhuset. Marken ägdes tidigare av Varbergs kommun och ägs sedan 1995 av Statens Fastighetsverk. Byggnaderna såldes 1957 av Lotsverket till kanotklubben BRIS som fortfarande bedriver verksamhet där. Fyrvaktarbostadens fasad, som försågs med eternitplattor efter köpet på 1950-talet, kläddes åter om och fick en rödmålad träfasad på 2000-talet.

Skrivareklippan betraktades som en av de bättre att få plats på då det korta avståndet till land möjliggjorde kontinuerlig provian-

Ritning: E. Karlsson

Skrivareklippans fyrplats ca 1925. Fyrornet och bebyggelse. Foto i privat ägo. Ur inventeringsrapporten.

tering, mindre risk för isolering och lätthet att transportera fyrplatsens barn till och från skolan i Varberg. Sporadiska perioder, då tillräckligt många barn fanns på ön, bedrevs skola på ön, t.ex. 1910 med en lärarinna för fyra barn.

Ingen egentlig hamn fanns på ön utan båtarna fick mestadels dras upp på land via en slip som byggdes 1912. Den större tjänstebåten låg för boj i viken öster om bebyggelsen. Bebyggelsen utgjordes bl.a. av, förutom bostadhus åt betjäningen, bagar- och tvättstuga samt ett åttkantigt våg- och vattenståndsmätarhus.

Morups Tånge 1843–1963

På en liten landtunga söder om Glommens fiskeläge och en mil nordväst om Falkenberg ligger Morups Tånge fyrplats. Redan på 1940-talet gjordes området till fågelskyddsområde och är nu en mycket frekventerad fågelskådningsplats, känd som en av landets viktigaste flyttfågellokalerna och numer skyddad som naturreservat.

Det stengärdesinhägnade fyrplatsområdet med fyrtorn och fd gårdsbebyggelse för personalen omges av ett strandnära, öppet landskap bestående av varierande sankar betesmarker, sandigare terräng med sanddynor och stenbunden moränmark med inslag av klappersten.

Innan Morups fyr byggdes 1843 fanns det på kusten mellan Kullen och Nidingen inte ett enda ljus. Fyren på Anholt var det enda som sjöfarande hade att hålla sig till vid nattlig genomsegling av Kattegatt. För sjöfarande fanns under dagtid märken för orienteringen, som Glumsten i Glommen, ett stenblock ungefär tre meter högt och fem meter brett, synligt enligt uppgift flera mil till havs. Ett annat var Morups kyrktorn, förr rödfärgat, vilket under dansktiden gav det namnet ”den røde Kirke”. Den röda färgen syntes förmodligen bättre från havet (jfr Tylön nedan). Anholtsborna seglade t.ex. till Morup för att delta i söndagarnas gudstjänster, en inte obetydlig sträcka!

När fyren för första gången tändes 1843 uppgick bemanningen till tre personer. Efter elektrifiering 1931 minskades personalen till en person. Efter automatisering 1963 såldes byggnaderna till privatpersoner.

2012 bildades en ideell förening, Föreningen Morups Tånge Fyrsällskap med syfte att arbeta för fyrens bevarande samt att förvalta fyrplatsen så att den blir ett utflyktsmål av hög klass. Återkommande visas fyren och anordnas vandringar i området. Sällskapet har verksamhet i de tre kustnära byggnader som numera ägs av Falkenbergs kommun. Man har planer på att här inrätta ett fyr- och fiskerimuseum*. Närheten till ett av Hallands största fiskelägen, Glommen, är ju påtaglig. Man är också en del av Svenska Fyrsällskapet, grundat 1996, en allmännyttig, ideell förening på nationell bas som verkar för att öka kunskapen om och bevarandet av landets fyror, fyrplatser, fyrskepp och andra sjömärken. Man arrangerar återkommande ”fyrplatsdagar” mm.⁵⁾

Fyrornet är nästan 30 meter högt och har två meter tjocka väggar av gråsten fogade

* Museet invigdes juni 2021. (Reds. anm.)

Del av fyrplatsmiljön vid Morups Tänge 2021. Foto: Förf.

med kalkbruk. Det var omöjligt att finna tillräckligt med byggnadsmaterial på den relativt stenbundna stranden och istället samlades sten ihop av bönderna längre inåt land. Istället för betalning per lass fick man ersättning för varje fylld ”kista”, stenkistor som stod uppställda vid byggplatsen.

Det vita fyrtornet har ett svart mittbälte som ”synes i klart väder i alla riktningar till sjöss på 16 min. afstånd”. Det var två röda fält innan en ommålning redan 1847. Fyrtornet är en god exponent för den fyrbyggnadstyp som var vanlig under 1800-talets första hälft. På fyra meters höjd löper en gördelgesims runt fyren, som smalnar av något mot toppen. Lanterninen har kupolformat tak som avslutas i en knopp.

Fyren eldades med rovolja fram till 1887 då oljan byttes mot fotogen. 1907 ersattes vecklamporna av luxbrännare med glödstrumpa, vilka 1930 ersattes med elektriskt ljus som visade vitt, rött och grönt intermitterent sken. Från 1962 utgörs fyrljuset av en automatisk Dalénreservlampa. Morups Tänge fyr har idag landets äldsta fungerande fyrljus i original. Fyrtornet ägs och förvaltas av Sjöfartsverket.

Den fd gårdsbebyggelsen för fyrpersonalen, belägen på en mindre kulle inom det med stenmurar inhägnade området, är uppförd 1870–1871 (alla ursprungliga byggnader utom källaren från 1856 är rivna). Här finns fyrpersonalens fd boningshus, bak- och tvättstuga, vedbod och källare, väl samlade i en fyrkant för att ge skydd för väder och vind i det öppna landskapet. Bak- och tvättstugan var fyrvaktarbostad till 1926. En fruktträdgård och en köksträdgård, inramade av stenmurar, ingår i bebyggelsemiljön.

Tylön 1870–1968

600 meter utanför den berömda badorten Tylösand ligger Tylön, formad ungefär som en cirkel med 300 meters diameter. Tylön, som är södra Hallands enda ö, skiljs från fastlandet av ett brett sund. Hamnfrågan har alltid varit ett problem på ön, vilket tidigare löstes genom att båtarna drogs upp på land efter användning. En slip anlades för detta 1896 och intill den en mindre brygga. Från denna löper en oxelallé planterad vid 1800-talets slut upp mot öns högsta parti där bebyggelsen ligger. Här ligger också fyra gravrösen från bronsåldern och står en rest sten som fått namnet Tylajungfrun. Den är drygt en halv meter hög och det sägs att om man kysser ”henne” så slipper man bli sjösjuk.⁶⁾

Tylön med omgivande vatten är sedan länge naturreservat, numera även sk Natura 2000-område, med ett rikt sjöfågelliv och landstigningsförbud under häckningssäsong. Fyrplatsbebyggelsen är också skyddad som statligt byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen med Riksantikvarieämbetet som ansvarig myndighet. Tylön avbemannades 1968 men fyrtornet har fått stå kvar som sjömärke.

Enligt Albert Sandklef i Hallands Historia har ön varit bebodd tidigare; ”redan på 1500-talet fanns det två fiskelägen i Halland. Det äldsta av dessa är Tylen (’Töllen’ år 1559)”. Fiskeläget övergavs i slutet av 1700-talet och från 1700-talet var Tylön en av

Interiör från fyrplatsskolan i början av 1900-talet. Foto i privat ägo. Ur inventeringsrapporten.

de öar som kronan upplät åt sina båtsmän för fiske. Båtsmännen ingick i försvaret och tjänade örlogsflottan. I Halland fanns ett stort antal båtsmän och båtsmanstorp.

I samband med utbyggnaden av Halmstads hamn väckte Peter von Möller på Skotorp en motion om statsanslag till en fyr vid Tylösand, då det inte fanns något fyrljus mellan Kullen och Morups Tånge. 1870 uppfördes så ett fyrorn av järn, nära nog identiskt med Skrivareklippans fyr. Upphovsman var den kände fyringenjören Gustav von Heidenstam. Den 13 meter höga fyren var från början målad rödbrun men målades efter en kort tid om till vit. Det tiokantade tornet smalnar av något mot toppen. Konstruktionen utgörs av en mittpelare som omges av ett stålskelett klätt med järnplåt. Lanterninen har ett kupoltak avslutat i en knopp. Fram till 1909 då en övergång till luxlampa skedde, hade ljuskällan varit fotogen med veklampa. Fyrornet är numer åter rödmålat. Mellan åren 1908 och 1950 skedde mistignalering med hjälp av en sirén som drevs med komprimerad luft, sedan ersatt med en tyfon. För detta ändamål uppfördes ett särskilt mistignaleringshus intill fyrornet.

Också fyrplatsbebyggelsen i övrigt, uppförd 1870–71, är enligt inventeringsrapporten ritad av von Heidenstam men på Fastighetsverkets hemsida uppges ritningarna av såväl fyrorn och fyrvaktarbostad vara signerade L. Fr. Lindberg. Att fyrkonstruktionen, en variant av Heidenstams järnfackverk (jämför Pater Noster), inklätt med järnplåt, utvecklats av von Heidenstam är dock obestridligt. I den väderutsatta miljön lades byggnaderna ut i en skyddande fyrkant, som på Morups tånge. Boningshuset rymde tre lägenheter, en större och två små, och förlängdes åt öster efter 1930, vilket också gav fyrvaktaren och fyrbiträdet större lägenheter. Intill fanns en mindre fruktträdgård och

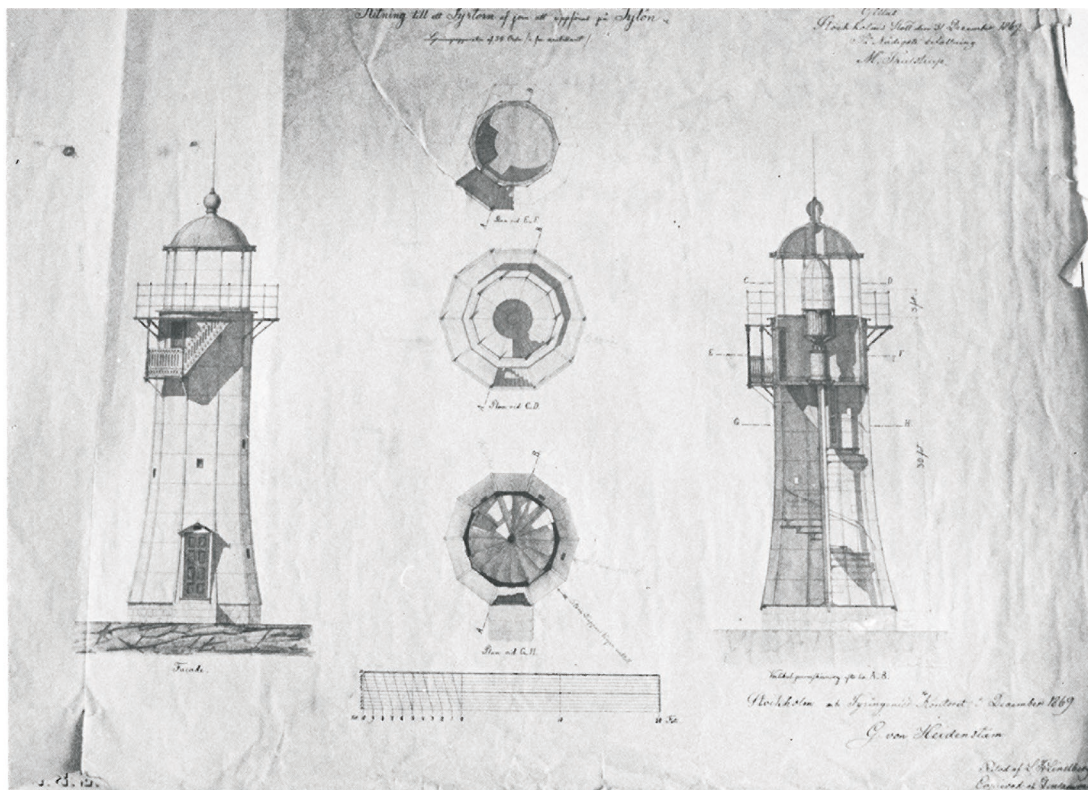
Tylajungfrun, en förmodad förhistorisk gravmarkering som ingår i ett gravkontext med ett antal rösen ochstensättningar. Foto: Lennart Lundborg.

en köksträdgård. Hundratals matjordslass till dessa fick hämtas från fastlandet.

Den förste fyrmästaren på ön blev Carl Julius Olsson från Hamneskär i Bohuslän, där fyren Pater Noster står. (Det har i alla tider varit vanligt att fyrpersonalen rekryterades från andra fyrplatser då det oftast var ett yrke som gick i arv i generationer.) Därefter lyste fyren i 98 år innan den släcktes för gott. Bland fyrpersonalen betraktades Tylön som en av de bättre fyrplatserna på västkusten genom närheten till fastlandet. Här fanns också tillgång på betesmark och odlingsmöjligheter.

På Tylön bedrevs skola i Lotsverkets regi sporadiskt fram till 1910-talet, därefter inackorderades barnen på fastlandet. Barnen i de lägre årsklasserna roddes dock till fastlandet dagligen. När skola drevs på ön hade lärarinnan sin kombinerade bostad och lärosal i ett rum i uthuset. Under vinterhalvåret fick hon flytta in i ett av fyrmästarens rum.

Ritning från 1869 över Tylöns fyrtorn, konstruerat av Gustav von Heidenstam. I Västra Lotsdistriktets arkiv, Göteborg. Ur inventeringsrapporten.

I mitten av 1990-talet genomfördes en renovering av fyrtorn mm genom projektet Hallandsmodellen (se under Nidingen ovan) men redan efter knappt tio år var den väder- och saltutsatta bebyggelsen inklusive fyrtornet åter stadd i kraftigt förfall. Statens fastighetsverk (SFV) som haft ansvaret för ön med fyrplats sedan verket bildades 1995, inledde då planering och genomförande av en gigantisk restaureringsinsats vilken bla innebar att delar av fyrtornet fick transporteras till fastlandet med helikopter! Tylön stod nämligen utan kraftförsörjning sedan elkabeln från fastlandet sedan länge var avsliten och omöjlig att laga. Ansvarig på SFV, Anders Röös, beskriver utförligt detta fantastiska byggnadsvårdprojekt i Svenska Fyrsällskapets tidskrift Blänket 2011:2. Inför vintern 2008/2009 kunde till slut lanterninen, som renoverats på land, flygas ut och återplaceras på Tylöns då totalrenoverade fyr. Nu åter rödmålad, som ursprungligen. Efter blästring hade fyrtornet först målats med zinkepxi, ett av de lager av färg som ingick i det färgsystem som valts för att erhålla ett bra rostskydd med samma krav som används på oljeriggarna i Nordsjön! ⁷⁾

Lanterninen flygs ut för att återplaceras på Tylöns totalrenoverade fyr. Till höger syns mistsignalhuset. Tidigare publicerad i Svenska Fyrsällskapets tidskrift Blänket 2011:2. Foto: Anders Röö, SFV, 2008.

Avslutning

Sedan förhistorisk tid och fram till industrialiseringen på 1800-talet, då järnvägarna anlades, har sjövägarna varit vår viktigaste kommunikationsled. Från och med medeltiden, då fartygen genom Hansan med flera blev fler, större och mer djupgående, ställdes krav på en ökad sjösäkerhet utefter kusterna. Hallands sex fd bemannade fyrplatser, anlagda under historisk tid, under 1600–1800-talen, är en viktig del av länets kulturarv. 1995 inrättades Statens fastighetsverk med uppgift att förvalta statens kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse och marker/kronoholmar. Länsstyrelsen har aktivt medverkat till vård av fyrplatserna Malön (naturreservat, NR), Nidingen (NR och statligt byggnadsminne, SBM), Morups Tånge (NR) och Tylön (NR och SBM). Betydande byggnadsvårdande insatser utfördes på 1990-talet på Nidingen och Tylön, genom projektet Hallandsmodellen, med länsstyrelsen/länsantikvarien som aktiv part och medfinansier. Flera ideella föreningar värnar och visar numer också våra fyrplatser, ett nog så gott bevis på att detta känns som ett angeläget kulturarv för många!

Noter/Litteratur:

- 1) Folkesson, Mats och Nellde, Lars. 1980. *Fyrplatser i Hallands län. Kulturhistorisk inventering*. Stiftelsen Hallands länsmuseum, Halmstad.
Folkesson, Mats. 1978. Nidingen - från öppen vedeld till data. *Halland, årgång 61*. 1978, sid 142–164. Halmstad.
- 2) Brunius, Carl Georg. 1839. *Antiquarisk och arkitektonisk resa genom Halland, Bohuslän, Dalsland, Wermland och Westergötland år 1838*. Lund.
- 3) I nuvarande Hallands Konstmuseums arkiv, Halmstad.
- 4) Reit, Wivi-Ann. (1992 och 1993). Nidingens dubbelfyr. Restaureringsrapporter etapp 1 och 2. Kungsbacka kommun och Länsstyrelsen Halland.
Gustafsson, Christer. 1996. *Hallandsmodellen. Bidrag till en regional identitet. Regionala konsekvenser av ett arbetsmarknads- och byggnadsvårdsprojekt i Hallands län 1993–96*. Halmstad.
Folkesson, Mats. 1997. Hallandsmodellen - för jobben, hantverket och husen. *Kulturmiljöns årsredogörelse 1996*. Länsstyrelsen 1997:23.
- 5) Svenska Fyrällskapet. www.fyr.org
Föreningen Morups Tånge Fyrällskap. www.morupstange.se
- 6) Berntsson Melin, Eva. Varbergs Museums Arkiv.
- 7) Statens Fastighetsverk. www.sfv.se/fastigheter samt Anders Röös. Renoveringen av Tylöns fyr. Svenska Fyrällskapets tidskrift Blänket 2011:2.

Författarpresentation

Åsa Axberg är museilektor vid Hallands kulturhistoriska museum.

Lena Bjugger, arkeolog, tidigare anställd vid Kulturmiljö Halland.

Monica Bülow Björk, tidigare anställd på arkeologiska avdelningen på Kulturmiljö Halland. Korrekturläste, formgav och arkiverade arkeologiska rapporter.

Pär Connelid är historisk-geograf och agrarhistoriker. Arbetar med odlingslandskapets historia från bronsålder och framåt. Verksam med egna företaget KULA AB. KULA@kulturgeografi.se

Fil.mag Johan Dahnberg är intendent vid Hallands Konstmuseum.

Johan.dahnberg@hallandskonstmuseum.se

Mats Folkesson, länsantikvarie i Halland 1996–2011. mats.kulturmiljomediam@gmail.com

Professor Joakim Goldhahn innehar Rock Art Australia Ian Potter Kimberley Chair vid Centre for Rock Art Research + Management vid University of Western Australia, Perth. e: joakim.goldhahn@uwa.edu.au

Bo Gräslund är professor emeritus i arkeologi vid Uppsala universitet.

bo.graslund@arkeologi.uu.se

Fil Dr Christer Gustafsson är professor i Kulturvård vid Uppsala universitet

christer.gustafsson@konstvet.uu.se

Stefan Gustafsson, illustratör. Verksam i egna firman Utblick Media i Halland AB.

utblickmedia@gmail.com

Fil Dr Leif Häggström är arkeolog och arbetar vid samlingsenheten, Hallands Kulturhistoriska Museum,

Leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

Sven Lundström, museichef vid Länsmuseet Halmstad/Hallands konstmuseum 2000–2015.

sven.lundstrom@icloud.com

Lars Lundqvist är verksamhetsutvecklare – digitalt kulturarv, arkeolog, avdelningen för kulturarvsutveckling, Riksantikvarieämbetet. lars.lundqvist@outlook.com

Fil Dr Carl Persson är arkeolog vid Fornforskaren AB. carlfornforskaren@gmail.com

Erik Rosengren är tidigare chef för Kulturmiljö Halland.

Fil Dr Bo Strömberg är privatforskare. Har tidigare varit arkeolog vid RAÄ UV och Landsantikvarien Hallands läns museer, samt tidigare antikvarie vid Länsstyrelsen i Hallands län

Stina Tegnhed är arkeolog vid Kulturmiljö Halland, Hallands kulturhistoriska museum.

stina.tegnhed@kulturmiljohalland.se

Clas Tollin fil dr i kulturgeografi, docent i agrarhistoria. Verksam som lärare och forskare vid SLU Ultuna. Clas.Tollin@slu.se

Fil Dr Ådel Vestbö-Franzén är kulturgeograf och arbetar som antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Aadel.franzen@jkgplm.se

Fil Dr Per Wranning är arkeolog och chef vid arkeologiska enheten, Kulturmiljö Halland.

per.wranning@kulturmiljohalland.se

Gisela Ängeby är arkeolog vid Arkeologerna i Mölndal, Statens historiska museer.

gisela.angeby@arkeologerna.com

Utskrift 18 bjuder på ett brett innehåll, en lockande blandning av arkeologi, kulturgeografi, kulturmiljö- och byggnadsvård, konst och historia.

Kort och gott en brokigt blandad bukett!

Numret är en vänbok tillägnad kulturprofilen och före detta länsantikvarien Lennart Lundborg på hans 90-årsdag. I sammanlagt arton bidrag presenterar ett tjugotal författare såväl nya spännande forskningsrön som intressanta tillbakablickar på äldre projekt och reflektioner kring händelser. Merparten har en tydlig koppling till Halland och samtliga bidrags gemensamma nämnare är att de alla är skrivna till Lennart.

Vi hoppas att denna rikt blandade artikelbukett i kombination med den genomgående varma berättartonen ska erbjuda läsaren mycket glädje och kanske även en och annan ny kunskap!

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM